

กระบวนการจัดการมาตรฐานในการผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดอุบลราชธานี

ยศ บริสุทธิ์ สุจินต์ สิมารักษ์ และ วิริยะ ลิ้มปิ่นนนท์

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มุ่งศึกษากระบวนการจัดการมาตรฐานข้าวอินทรีย์ใน จ.อุบลราชธานี โดยใช้เทคนิค RRA ในปีการผลิต 2546/47-50/51 พบว่า มีองค์กรที่ดำเนินการขับเคลื่อนการผลิตข้าวอินทรีย์ 6 องค์กร ปัจจุบันมีกระบวนการจัดการมาตรฐานอินทรีย์ในระบบการผลิตข้าวอินทรีย์ 4 รูปแบบ ได้แก่ 1) การจัดการผลิตตามแนวข้อกำหนดหรือมาตรฐานของกลุ่มหรือเครือข่ายเพื่อการบริโภคเองในสมาชิกครัวเรือน เครือข่ายบริโภคได้ 2) การจัดการผลิตตามแนวมาตรฐานในประเทศ ซึ่งจัดการมาตรฐานการผลิตเฉพาะกระบวนการเพาะปลูกในระดับไร่นาเท่านั้น 3) การจัดการผลิตตามแนวมาตรฐานในประเทศเพื่อเป็นพื้นฐานในการยกระดับสู่มาตรฐานจากต่างประเทศ และการจัดการมาตรฐานในระบบการผลิตนี้เป็นแบบ cluster โดยองค์กรส่งเสริมดำเนินการเฉพาะกระบวนการส่งเสริมการเพาะปลูกในไร่นาจนถึงการรวบรวมซื้อผลผลิตจากเกษตรกร ส่วนกระบวนการอื่นๆ จนถึงมือผู้รับซื้อ ณ ต่างประเทศ เป็นการดำเนินการต่อยอดโดยบริษัทส่งออก และ 4) การจัดการผลิตตามแนวมาตรฐานจากต่างประเทศ โดยได้ผนวกเข้ากับแนวมาตรฐานการค้ายุติธรรม (fair trade) และมาตรฐานเชิงคุณภาพที่เกี่ยวข้อง ซึ่งทำการจัดการมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ในระบบการผลิตแบบครบวงจร ตั้งแต่การผลิตในระดับไร่นาจนถึงมือผู้รับซื้อในต่างประเทศ จากการศึกษาปีการผลิต 2546/47-50/51 พบว่า 1) มาตรฐานกลุ่มหรือเครือข่าย มาตรฐานในประเทศ และมาตรฐานจากต่างประเทศมีความแตกต่างกันในข้อกำหนด จึงทำให้กระบวนการในการจัดการมาตรฐานในระบบการผลิตมีความแตกต่างกันในทางปฏิบัติ 2) ความแตกต่างในกระบวนการจัดการมาตรฐานเกษตรอินทรีย์มีผลต่อการตัดสินใจรับซื้อของประเทศผู้นำเข้า 3) ค่าใช้จ่ายในการตรวจสอบภายในและค่าบริการรับรองมาตรฐานจาก CB มีผลต่อความคุ้มทุนของบริษัทผู้ส่งออกในการดำเนินการส่งเสริมด้วยตนเอง 4) องค์กรที่มีความพร้อมด้านการเงิน บุคลากรและประสบการณ์สั่งสมจากการเคยเป็นผู้มีลิขสิทธิ์ย่อย (sub-licensee) ในใบรับรอง (certificate) ในฐานะผู้รับจ้างช่วง (supplier) ของบริษัทส่งออก มาแล้ว องค์กรส่งเสริมบางองค์กรจะแยกตัวเพื่อเป็นผู้มีลิขสิทธิ์ (licensee) ในใบรับรอง (certificate) ด้วยตนเอง 5) การมีนโยบายรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรมีผลต่อการผลิตข้าวให้ได้ตามแนวมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ และ 6) การส่งเสริมการผลิตที่มีเจ้าหน้าที่ตรวจสอบภายในทำงานใกล้ชิดกับเกษตรกร มีผลต่อการผลิตข้าวให้ได้ตามแนวมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่องค์กรส่งเสริมพึงประสงค์

คำสำคัญ: มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ข้าวอินทรีย์

บทนำ

เกษตรอินทรีย์ เป็นการผลิตทางการเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมีสังเคราะห์ป้องกันและกำจัดโรคและศัตรู ไม่ใช้ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ ไม่ใช้ฮอร์โมนสังเคราะห์ รวมถึงการเกษตรที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ จากการศึกษารายละเอียดในข้อกำหนดของมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ต่างๆ อาจมีความแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดแต่ก็มีแนวทางพื้นฐานในการทำงานของเดียวกัน มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ไม่ใช่คู่มือแนะนำวิธีการผลิต (procedure) แต่หากเป็นข้อกำหนด (regulations)

¹ สำนักงานหลักสูตรเกษตรเชิงระบบ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

หรือข้อบัญญัติที่เป็นกฎเกณฑ์ (rules) สำหรับบังคับถึงความเป็นอินทรีย์และเป็นแนวทางให้ผู้ผลิตนำไปปฏิบัติ ข้อกำหนดของมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ต่างๆ บอกเพียงว่าต้องทำอะไรบ้าง (what to do?) แต่ไม่ได้บอกว่าต้องทำอย่างไร (how to do?) ซึ่งในส่วนนี้เป็นประเด็นสำคัญที่เป็นข้อจำกัดที่ทำให้เกษตรกรไม่สามารถนำมาตราฐานเกษตรอินทรีย์มาประยุกต์กับปัจจัยและเงื่อนไขที่เกษตรกรเป็นอยู่ นอกจากนี้ การผลิตตามแนวมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ดังกล่าวไม่ใช่เพียงแต่การปฏิบัติเฉพาะพืชใดพืชหนึ่งเท่านั้น แต่เป็นระบบการจัดการผลิตแบบองค์รวม ที่รวมถึงส่วนอื่นๆ ที่นอกเหนือจากการผลิต อาทิ ระบบเอกสารหรือการบันทึกฟาร์มซึ่งเป็นสิ่งใหม่สำหรับเกษตรกร อย่างไรก็ตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์อาจไม่จำเป็นต้องไปในระบบการผลิตเกษตรอินทรีย์ เกษตรกรอาจยึดหลักการผลิตตามแนวปรัชญาเกษตรอินทรีย์ก็ได้ และมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ทุกมาตรฐานเป็นมาตรฐานสมัครใจ เกษตรกรจะขอหรือไม่ขอการรับรองมาตรฐานก็ได้ อย่างไรก็ตามการระบุว่า การผลิตทางการเกษตรมีความเป็นอินทรีย์หรือไม่นั้นโดยทั่วไปมักมีระบบมาตรฐานเกษตรอินทรีย์เข้ามาเป็นเกณฑ์ในการบ่งชี้ ซึ่งเป็นการการันตีให้ผู้บริโภคมีความมั่นใจว่าเป็นผลผลิตอินทรีย์แท้ที่ผ่านการรับรองระบบการผลิตตามมาตรฐาน

การผลิตข้าวอินทรีย์ตามแนวมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย เริ่มเป็นรูปธรรมครั้งแรกในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อปี 2534 และ 2540 ตามลำดับ จังหวัดที่มีชื่อเสียงได้แก่ เชียงราย พะเยา ยโสธร สุรินทร์ และอุบลราชธานี แต่การผลิตข้าวอินทรีย์ของไทยมีพื้นที่การผลิตได้น้อยมาก ทั้งที่หลายฝ่ายได้พยายามส่งเสริมให้มีการขยายการผลิตให้มากขึ้น ข้อจำกัดอาจเกิดจากทัศนคติและการปฏิบัติของเกษตรกรเอง การส่งเสริมการผลิต การตลาด มาตรฐานการผลิต การศึกษานี้จึงเลือกประเด็นศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการจัดการมาตรฐานในการผลิตข้าวอินทรีย์ใน จ.อุบลราชธานี โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจำแนกคุณลักษณะและพัฒนาการของกระบวนการจัดการมาตรฐาน ที่เกี่ยวข้องในระบบการบริหารจัดการผลิตข้าวอินทรีย์ใน จ.อุบลราชธานี และประมวลปัจจัยที่เป็นข้อจำกัดต่อกระบวนการจัดการมาตรฐานที่เกี่ยวข้องในระบบการบริหารจัดการผลิตข้าวอินทรีย์

วิธีการศึกษา

การศึกษานี้ได้เลือก จ.อุบลราชธานี เป็นพื้นที่ศึกษา (Figure 1) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีชื่อเสียงในการผลิตข้าวอินทรีย์ตามแนวมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ และในปีการผลิต 2546/47 ได้เป็นจังหวัดผลิตข้าวอินทรีย์ตามแนวมาตรฐานเกษตรอินทรีย์จากทั้งในและต่างประเทศ มีการส่งออกโดยตรงและจำหน่ายให้กับบริษัทผู้ค้าข้าวเอกชน มีการส่งเสริมทั้งจากส่วนราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน ภาคประชาชน สหกรณ์การเกษตร ตลอดจนบริษัทเอกชน การศึกษานี้ได้รวบรวมที่เกี่ยวข้องในปีการผลิต 2546/47-2549/50 โดยใช้ Rapid Rural Appraisal (RRA) ที่พัฒนาโดย Granstaff *et al.* (1985; 1995) โดยรวบรวมข้อมูลตามกรอบประเด็น (sub-topics) (Simaraks, 2002) ซึ่งได้จากทั้งข้อมูลทุติยภูมิคือ รายงานวิชาการและข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลปฐมภูมิจากเวทีสัมมนาวิชาการ เวทีเสวนาของเกษตรกร และการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง อาทิ กิจกรรมการประชุมกลุ่มของ

เกษตรกร การตรวจสอบภายใน กิจกรรมการตรวจรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของผู้ตรวจสอบภายนอก โดยสัมภาษณ์ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการจากผู้รู้ (key informants: KIs) แกนนำเกษตรกร เจ้าหน้าที่ส่งเสริมฯ เจ้าหน้าที่ตรวจรับรองระบบมาตรฐานการผลิตฯ บริษัทผู้ค้าข้าว และผู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งได้รวบรวมข้อมูลด้วยเทคนิค purposive sampling, snow-ball sampling และ triangulation โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi structure interview: SSI) (สุจินต์ และสุเกสินี, 2530) สำหรับข้อมูลเชิงปริมาณวิเคราะห์ด้วยสถิติพรรณนา (descriptive statistic) ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพได้วิเคราะห์จำแนกประเภท (typological analysis) และวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูล (constant comparison) (สุภาวงศ์, 2548) อันนำไปสู่การสร้างข้อสรุปของการศึกษาแต่ในระดับนี้

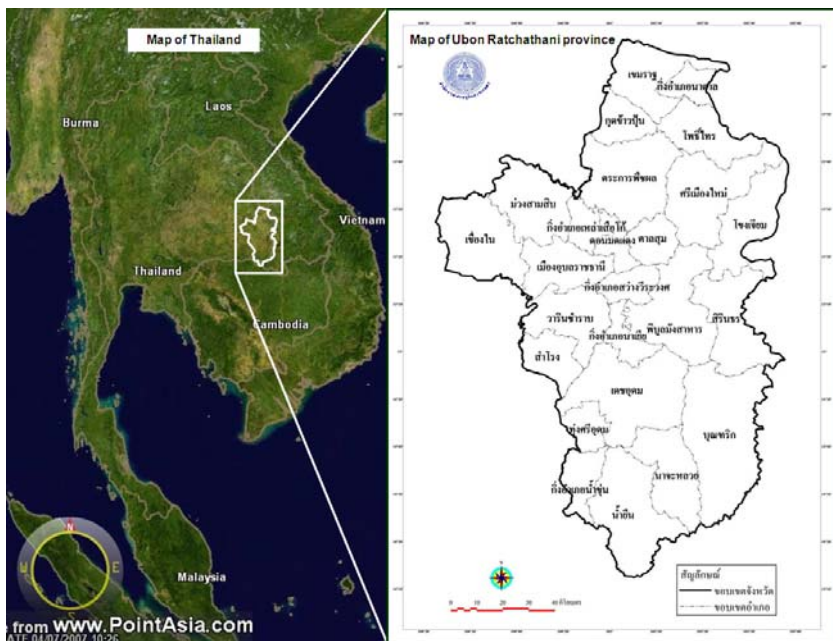

Figure 1 Map of the study site

ผลการศึกษา

สภาพการผลิตข้าวอินทรีย์ของ จ.อุบลราชธานี

ในปีการผลิต 2550/51 จ.อุบลราชธานี มีองค์กรที่ส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ 6 องค์กร ได้แก่ 1) เครือข่ายกิจกรรมไร่นาสวนผสมอำเภอโขงเจียม 2) เครือข่ายคนปลูกข้าวคู่มือน้ำโขง 3) โครงการยุทธศาสตร์การพัฒนารัฐบาลของผู้อำนวยการจังหวัด CEO 4) องค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลราชธานี 5) สหกรณ์การเกษตรไร่นาสวนผสม จำกัด และ 6) สมาคมเกษตรกรก้าวหน้า นอกจากนี้ ในปีการผลิต 2548/49 เป็นปีที่กระแสเกษตรอินทรีย์โดยเฉพาะข้าวอินทรีย์ใน จ.อุบลราชธานี มีมากที่สุด อย่างไรก็ตาม ทั้งโครงการยุทธศาสตร์การพัฒนารัฐบาลและองค์การบริหารส่วนจังหวัด มีสัดส่วนของผู้เข้าร่วมโครงการกับผู้ที่ผ่าน

การรับรองมาตรฐานน้อยมากเพียงร้อยละ 1.3 และ 7.7 (ตามลำดับ) ทั้งนี้อาจเนื่องจากการส่งเสริมการผลิตอาจอยู่ในช่วงระยะปรับเปลี่ยน (in conversion) ของมาตรฐาน Organic Thailand ของกรมวิชาการเกษตร ที่นำมาตรวจรับรองระบบการผลิต และเป็นที่น่าสังเกตว่าการดำเนินการขององค์กรทั้งของสหกรณ์การเกษตรไร้ออร์แกนิก จำกัด สมาคมเกษตรกรก้าวหน้า และของบริษัทเอกชน มีสัดส่วนของผู้เข้าร่วมการผลิตกับผู้ผ่านการรับรองมาตรฐานจำนวนมากกว่า (Table 1) ทั้งนี้อาจเนื่องจากการส่งเสริมอย่างใกล้ชิด มีการคัดเลือกเกษตรกรที่เข้าร่วมการผลิตซึ่งเป็นผู้ที่มีพื้นที่เหมาะสม มีประสบการณ์ในการผลิตและผ่านการผลิตในระยะปรับเปลี่ยนมาแล้ว

เมื่อพิจารณาสัดส่วนพื้นที่ผลิตในปีการผลิต 2548/49 ของ จ.อุบลราชธานี กับพื้นที่ผลิตข้าวนาปีทั้งหมดของประเทศ มีสัดส่วนร้อยละ 0.04 โดยมีสัดส่วนการผลิตข้าวอินทรีย์เมื่อเทียบกับพื้นที่ผลิตข้าวอินทรีย์ของประเทศ ร้อยละ 19.4 และมีพื้นที่ผลิตข้าวอินทรีย์ร้อยละ 0.7 ของพื้นที่ผลิตข้าวนาปีทั้งหมดของจังหวัด นอกจากนี้พบว่า พื้นที่ผลิต 657,804 ไร่ ผ่านการรับรองมาตรฐานเพียง 20,995 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 3.2 เท่านั้น สำหรับจำนวนเกษตรกรผู้ผลิตมีจำนวนน้อยเช่นกัน โดยมีผู้ร่วมโครงการ 11,268 ราย ผ่านการรับรองมาตรฐานเพียง 1,217 ราย คิดเป็นร้อยละ 10.8 (Table 1) จากข้อมูลข้างต้นชี้ให้เห็นว่า จ.อุบลราชธานี มีพื้นที่และจำนวนผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ผ่านการรับรองจำนวนน้อยมาก

กระบวนการจัดการมาตรฐานการผลิตข้าวอินทรีย์

ในปีการผลิต 2546/47-2550/51 กระบวนการจัดการมาตรฐานการผลิตข้าวอินทรีย์ที่ปฏิบัติใน จ.อุบลราชธานี สามารถจำแนกออกได้ 4 ประเภทหลักๆ ดังนี้

1. กระบวนการจัดการมาตรฐานการผลิตเฉพาะระดับไร่นา โดยใช้มาตรฐานของภาครัฐ เป็นกระบวนการที่ใช้ในการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ของโครงการภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัด (โครงการผู้ว่า CEO) และขององค์กรบริหารส่วน จ.อุบลราชธานี (อบจ.อบ.) โดยได้เริ่มส่งเสริมในปีการผลิต 2547/48 และ 2548/49 ตามลำดับ ลักษณะของการส่งเสริมเป็นแบบจากบนลงล่าง (top-down approach) ทั้งนี้อาจเนื่องจากเป็นหน่วยงานราชการ ทำให้ระบบงานต้องดำเนินการไปในแนวทางดังกล่าว โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งให้เกษตรกรมีการผลิตเกษตรอินทรีย์ในทุกพื้นที่ให้มากขึ้น ตลอดจนการกระตุ้นแนวคิดเกษตรอินทรีย์ให้เกษตรกรได้ตระหนักถึงความสำคัญของเกษตรอินทรีย์

สำหรับด้านมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่ใช้ในการรับรองกระบวนการผลิต ทั้งสองโครงการได้ใช้มาตรฐานการผลิตพืชอินทรีย์ ในนาม Organic Thailand โดยกรมวิชาการเกษตรเป็นผู้กำหนดเกณฑ์มาตรฐาน (accredited body: AB) และเป็นผู้ให้การรับรองมาตรฐานการผลิต (certify body: CB) ด้วย ซึ่งต่างจากมาตรฐานจากต่างประเทศที่องค์กรส่งเสริมอื่นในพื้นที่ศึกษานำมาใช้ในกระบวนการผลิตที่ AB และ CB เป็นคนละหน่วยงานกัน นอกจากนี้ยังพบว่า ระยะปรับเปลี่ยน (in conversion) สู่ความเป็นอินทรีย์ของมาตรฐาน Organic Thailand สำหรับการผลิตข้าวมีกำหนดอย่างน้อย 1 ปี ส่วนมาตรฐานจากต่างประเทศที่องค์กรส่งเสริมอื่นในพื้นที่ศึกษานำมาใช้มีระยะ in conversion อย่างน้อย 2 ปี

Table 1 Statistic of certified organic rice production in Ubon Ratchathani Province in 2005/06 crop year

Organizations	Standards	Number of Implemented		Number of Certified		Percent of certified organic rice to the whole extended	
		Farms	Area (rai)	Farms	Area (rai)	Farms	Area (rai)
UB Provincial Development Strategy	Organic Thailand	5,569	618,373	75	828	1.3	0.1
UB Provincial Administrative Organization	Organic Thailand	4,320	21,600	332	4,060	7.7	18.8
Ratchathani Asoke Network	OFNT (Asoke)	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
Mekong Watershed Rice Farmers Network	Themselves regulation	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
	Organic Thailand	200	n.a.	41	509	20.5	n.a.
	EEC 2092/91 IFOAM NOP (US Organic)	200	n.a.	39	702	19.5	n.a.
UB Organic Agriculture Coop., Ltd.	Organic Thailand	300	5,338	225	4,478	75.0	83.9
	EEC 2092/91 IFOAM SINSERT NOP (US Organic)	329	5,814	201	4,291	61.1	73.8
Progressive Farmers Association	Bio-Susisse EEC 2092/91	310	5,919	264	5,367	85.2	90.7
Private company	EEC 2092/91 IFOAM SINSERT NOP (US Organic)	40	760	40	760	100.0	100.0
Total		11,268	657,804	1,217	20,995	10.8	3.2
Whole country wet season rice plantation area (OAE, 2006)						57,651,849 rai	
Whole country organic rice (OAE, 2006)						108,302.0 rai	
Whole wet season rice plantation area in UB (rai) (OAE, 2006)						3,207,179.0 rai	
Percent of organic rice area in UB to the whole country wet season rice area						0.04 %	
Percent of organic rice area in UB to the whole country organic rice						19.4 %	
Percent of organic rice area to the whole wet season rice area in UB						0.7 %	

Remark: 1. Dye season rice cannot produce organic rice based on standards due to water from irrigation. 2. 1 rai = 1600 m²

Sources: Data of organic rice production in UB, collected by author.

อย่างไรก็ตามการบริการให้การรับรองมาตรฐาน Organic Thailand ของกรมวิชาการเกษตร ผู้ขอการรับรองมาตรฐานไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ โดยเกษตรกรในโครงการภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาศูนย์วิจัยพืชไร่อุบลราชธานี (ศวร.อบ.) เป็น CB ผู้ตรวจสอบภายนอก (external inspector) ส่วนเกษตรกรภายใต้โครงการของ อบจ.อบ. มีสำนักงานวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขต 4 อุบลราชธานี (สวพ. 4) เป็นผู้ตรวจสอบภายนอก โดยลงพื้นที่ตรวจสอบภายนอกปีละ 1-2 ครั้ง ซึ่งดำเนินการเฉพาะในกระบวนการที่ทำการเพาะปลูกและ/หรือการดูแลรักษาเท่านั้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ดำเนินการเฉพาะในไร่นาเท่านั้น ส่วนกระบวนการเก็บเกี่ยว การนวด การสี การบรรจุกระสอบ/ถุง การจัดเก็บ ตลอดจนการขนส่ง/การส่งมอบไม่ได้ดำเนินการใดๆ เนื่องจากทั้งสององค์กรไม่ได้ดำเนินการด้านการตลาดข้าวอินทรีย์มาตรฐานด้วย

การดำเนินการส่งเสริมการผลิตของโครงการภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาศูนย์วิจัยพืชไร่อุบลราชธานี ได้ให้สำนักงานเกษตรจังหวัดอุบลราชธานีเป็นผู้ดำเนินการส่งเสริม ส่วนโครงการของ อบจ.อบ. ได้ให้สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดอุบลราชธานีเป็นผู้ดำเนินการส่งเสริม การดำเนินงานของทั้งสองโครงการดังกล่าว ต่างได้รับสมัครและมีกอบรมเกษตรกรเข้าร่วมโครงการหมู่บ้านละ 5 รายๆ ละ 5 ไร่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงการของ อบจ. ได้สนับสนุนรถไถนาเพื่อไถกลบตอฟางให้กับเกษตรกรในโครงการ โดยเกษตรกรเสียค่าใช้จ่ายบางส่วน อีกทั้งได้แจกจ่ายปุ๋ยอินทรีย์ให้ฟรีรายละ 10-20 กระสอบ อย่างไรก็ตามจากการตรวจสอบกระสอบปุ๋ยอินทรีย์ดังกล่าว ชั่งกระสอบมิได้ระบุว่าเป็นการรับรองมาตรฐานปุ๋ยอินทรีย์จากกรมวิชาการเกษตร

กระบวนการในการรับรองมาตรฐานของทั้งสองโครงการ ต่างได้อบรมเกษตรกรอาสาเพื่อทำหน้าที่เป็นผู้ตรวจสอบภายใน (internal inspector) ส่วนการสมัครขอการรับรองมาตรฐานได้ให้เกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการแต่ละรายสมัครเป็นรายบุคคล โดยองค์กรส่งเสริมทั้งสองเป็นผู้จัดทำบัญชีรายชื่อ ที่อยู่ จำนวนพื้นที่เพาะปลูก และผลการตรวจรับรองมาตรฐานการผลิตของเกษตรกรที่เข้าร่วม

นอกจากนี้พบว่า หลังจากที่มีการตรวจสอบระบบการผลิตในระดับไร่นาแล้วกว่าจะพิจารณาว่าใครผ่านหรือไม่ผ่านมาตรฐาน ประกาศผลออกมาช้ามาก เช่น ในปีการผลิต 2548/49 ประกาศผลการพิจารณาในเดือนเมษายน 2549 ซึ่งเกษตรกรกล่าวว่า ส่วนใหญ่ได้ขายข้าวอินทรีย์ให้กับตลาดข้าวทั่วไปแล้วเนื่องจากต้องนำเงินไปชำระหนี้ต่างๆ อีกทั้งไม่ทราบเลยว่าข้าวอินทรีย์ของตนผ่านการรับรองมาตรฐานหรือไม่อย่างไร มีอะไรที่ทำให้ผ่านหรือไม่ผ่านการรับรอง และไม่ได้มีการแจ้งเหตุผลการไม่ผ่านการรับรองให้เกษตรกรแต่ละรายทราบ

ในปีการผลิต 2548/49 ซึ่งเป็นปีที่ภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในจังหวัดให้ความสำคัญกับการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์มากกว่าประเด็นอื่นๆ โครงการภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาศูนย์วิจัยพืชไร่อุบลราชธานีได้เข้าร่วมโครงการผ่านการรับรองมาตรฐานเพียง 75 ราย จากผู้สมัครขอการรับรอง 5,569 ราย (1.3%) ส่วนโครงการของ อบจ.อบ. มีผู้เข้าร่วมโครงการผ่านการรับรองมาตรฐานเพียง 332 รายจากผู้สมัครขอการรับรอง 4,320 ราย (7.7%) ทั้งนี้อาจเนื่องจากการส่งเสริมการผลิตอาจอยู่ในช่วงระยะปรับเปลี่ยนของมาตรฐาน Organic

Thailand ที่นำมาตรวจรับรองการผลิต นอกจากนี้ ทั้งสองโครงการไม่มีการสนับสนุนและกำหนดตัวชี้วัด (key performance indicator: KPI) ในด้านการจัดตั้งกลุ่มเกษตรกร อีกทั้งไม่มีระบบการตลาดเพื่อรับซื้อผลผลิตของเกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการ ซึ่งอาจเป็นประเด็นหนึ่งที่ไม่ดึงดูดใจเกษตรกรทำให้ไม่มีความประณีตในการผลิต อันเป็นผลให้เกษตรกรผ่านการรับรองจำนวนน้อย ทั้งนี้ ที่ใช้งบประมาณในการส่งเสริมการดำเนินการจำนวนมากหลายเท่าตัวเมื่อเปรียบเทียบกับองค์กรกลุ่มอื่นๆ ในพื้นที่ศึกษา

2. กระบวนการจัดการมาตรฐานในทุกขั้นตอนการผลิต โดยใช้มาตรฐานของกลุ่มหรือเครือข่าย ใช้ในกระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์ของเครือข่ายกสิกรรมไร้สารพิษราชธานีโอโศก และบางส่วนของเครือข่ายคนปลูกข้าวลุ่มน้ำโขง โดยเริ่มส่งเสริมการผลิตในราวปีการผลิต 2542/41 และ 2544/45 ตามลำดับ นอกจากนี้ในปี 2543-2546 สหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี อุบลราชธานี จำกัด เคยใช้แนวทางดังกล่าวนี้เป็นเกณฑ์มาตรฐานที่ผนวกในการส่งเสริมการผลิตเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากเกษตรกรส่วนหนึ่งเป็นแกนนำทั้งของสหกรณ์ฯ และของเครือข่ายกสิกรรมไร้สารพิษราชธานีโอโศก จึงทำให้มีอิทธิพลให้มีการดำเนินการคล้ายกัน สำหรับการส่งเสริมการผลิตตามแนวทางขององค์กรดังกล่าวนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ลดต้นทุนการผลิต ลดการนำเข้าปัจจัยการผลิตจากภายนอกฟาร์มให้น้อยลง และเพื่อการบริโภคในครัวเรือน นอกจากนี้เครือข่ายฯ ได้มีการรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรด้วย

เครือข่ายกสิกรรมไร้สารพิษราชธานีโอโศก ได้นำเอากฎเกณฑ์หรือแนวการปฏิบัติที่กำหนดโดยเครือข่ายกสิกรรมไร้สารพิษแห่งประเทศไทย (ครร.) (Organic Farming Network of Thailand: OFNT) ซึ่งเป็นแนวมาตรฐานกลางของเครือข่ายชาวโอโศก (เช่น สันติโอโศก ศรีชะอโศก ตลอดจนราชธานีโอโศก) นำมาใช้ในการส่งเสริมการผลิต โดยมีผู้รับผิดชอบด้านการผลิตข้าวของชุมชนราชธานีโอโศก และคณะกรรมการ ครร. จากชุมชนศรีชะอโศกมาเป็นผู้ตรวจสอบภายนอก ส่วนคณะกรรมการและสมาชิกผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ทำหน้าที่เป็นผู้ตรวจสอบภายใน ทำการควบคุมกระบวนการผลิตข้าว และพิจารณาการผ่านหรือไม่ผ่านมาตรฐานกันเองภายในกลุ่ม โดยในบางกลุ่มได้เพิ่มแนวปฏิบัติของกลุ่มด้วยการประกอบพิธีกรรมสบบานนำว่าตนได้ทำการผลิตข้าวตามกฎเกณฑ์ที่ได้ตกลงกันได้ จากการพิจารณาข้อกำหนดของกฎเกณฑ์หรือแนวปฏิบัติของ ครร. พบว่า ไม่ได้มีการกำหนดระยะ in conversion และไม่ได้กำหนดให้มีระบบการจดบันทึกฟาร์ม รวมทั้งเงื่อนไขด้านกายภาพของพื้นที่ผลิต เช่น ไม่ได้กำหนดว่าให้ทำแนวกันชนเพื่อป้องกันไม่ให้สารเคมีและ/หรือน้ำจากแหล่งอื่นที่ไม่ได้ผลิตแบบอินทรีย์เข้ามาในพื้นที่ อย่างไรก็ตามในบางกลุ่มได้กำหนดแนวปฏิบัติเพิ่มเติมเข้ามา

เครือข่ายคนปลูกข้าวลุ่มน้ำโขง โครงการผลิตข้าวอินทรีย์บางส่วนของเครือข่ายนี้ ได้ผลิตตามแนวมาตรฐานของเครือข่ายซึ่งได้บัญญัติกฎเกณฑ์หรือแนวการปฏิบัติขึ้นใช้เอง ซึ่งบัญญัติกฎเกณฑ์หรือแนวการปฏิบัติดังกล่าวไม่ได้กำหนดให้มีระบบการจดบันทึกฟาร์ม แต่ต้องสมัครเป็นสมาชิกของโครงการกับสหกรณ์พลังสตรีลุ่มน้ำโขง จำกัด ซึ่งเป็นสหกรณ์ที่สถาปนาขึ้นและบริหารจัดการโดยเครือข่าย นอกจากนี้ยังไม่ได้กำหนดเงื่อนไขด้านกายภาพของพื้นที่ผลิต เช่น ไม่ได้กำหนดว่าให้ทำแนวกันชนเพื่อ

ป้องกันไม่ให้น้ำจากแหล่งอื่นที่ไม่ได้ผลิตแบบอินทรีย์ไหลเข้ามาในพื้นที่ อาทิ ระเบียบมาตรฐานของ คกร. อย่างไรก็ตาม ในข้อกำหนดมาตรฐานของเครือข่ายได้กำหนดระดับชั้นความเป็นอินทรีย์ของข้าว ซึ่งคล้ายกับระดับชั้นของข้าวในระยะ in conversion ของมาตรฐานอื่นที่พบในพื้นที่ศึกษา โดยเครือข่ายได้พิจารณา ระดับชั้นความเป็นอินทรีย์ของข้าวจากชั้นปีที่ทำการผลิต 1-4 ปี และ 5 ปีขึ้นไป โดยในการรับซื้อผลผลิตจากสมาชิกได้พิจารณาจากระดับราคาใช้ระดับชั้นปีดังกล่าวนี้เป็นตัวกำหนด โดยข้าวที่มีชั้นปีมากกว่าจะซื้อในราคาที่สูงกว่าเล็กน้อยตามลำดับชั้น สำหรับการการตรวจติดตาม (inspection) ได้ให้สมาชิกในแต่ละกลุ่มย่อยเป็นผู้ดำเนินการตนเองและพิจารณาตนเองว่ารายใดฝ่ายหรือไม่ผ่านเกณฑ์ที่กำหนด กระบวนการจัดการมาตรฐานในการผลิตตามรูปแบบนี้ ได้ดำเนินการในทุกขั้นตอนของการผลิต ตั้งแต่ปัจจัยนำเข้า การเพาะปลูกและการดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว การนวด การสี การบรรจุกระสอบ/ถุง การจัดเก็บ ตลอดจนการขนส่ง/ส่งมอบต่างๆ โดยเครือข่ายเป็นผู้กำหนดและควบคุมกระบวนการให้เป็นไปตามแนวมาตรฐานหรือเกณฑ์ที่กำหนดไว้

นอกจากนี้พบว่า ทั้งสองเครือข่ายยังไม่สามารถระบุจำนวนสมาชิกที่เข้าร่วมโครงการได้ชัดเจน เนื่องจากในระดับเครือข่ายยังมิได้จัดทำระบบเอกสารในส่วนนี้ ซึ่งรายชื่อและข้อมูลของเกษตรกรแต่ละรายที่ทำการผลิตเครือข่ายได้ให้คณะกรรมการในระดับกลุ่มเป็นผู้บริหารจัดการ หากมีการนำมาจำหน่ายให้กับเครือข่ายฯ คณะกรรมการหรือแกนนำระดับกลุ่มรวมถึงสมาชิกในระดับกลุ่มนั้นๆ จะเป็นผู้ให้การรับรองตนเองก่อนที่จะนำมาจำหน่ายให้กับเครือข่ายฯ

3. กระบวนการจัดการมาตรฐานในทุกขั้นตอนแบบ cluster โดยใช้มาตรฐานของภาครัฐและของต่างประเทศ การผลิตข้าวมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ตามรูปแบบนี้ ภาคที่เกี่ยวข้องได้แบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบในแต่ละส่วนของกระบวนการผลิต และมีวัตถุประสงค์เพื่อการค้า ซึ่งในพื้นที่ศึกษามองค์กรที่ดำเนินกระบวนการจัดการผลิตนี้ 2 องค์กร ได้แก่ สหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด และโครงการบางส่วนของเครือข่ายคนปลูกข้าวลุ่มน้ำโขง

- สหกรณ์การเกษตรไร้สารเคมี จำกัด

พัฒนาการระยะที่ 1 สหกรณ์ฯ ได้นำระบบการผลิตซึ่งใช้มาตรฐานของกลุ่มหรือเครือข่ายยกระดับเข้าสู่ระบบมาตรฐานการผลิตที่มีองค์กรบุคคลที่สามในฐานะเป็นตัวแทนผู้บริโภคเข้ามาเป็น CB ผู้ให้การรับรองมาตรฐาน โดยในปีการผลิต 2545/46-2546/47 ได้ประสานขอให้ศูนย์วิทยาศาสตร์การแพทย์เขต 7 อุบลราชธานี เป็นผู้กำหนดแนวปฏิบัติหรือมาตรฐานและเป็นผู้ตรวจสอบภายนอก ซึ่งศูนย์ดังกล่าวได้นำมาตรฐาน Codex และ IFOAM มาปรับใช้ ซึ่งเป็นระบบการปฏิบัติการผลิต (practices) สำหรับข้าวโดยไม่มีการใช้สารเคมีในกระบวนการผลิต (ไม่ได้รับรองว่าเป็นข้าวอินทรีย์) โดยศูนย์ดังกล่าวได้ทำการตรวจแปลงปีละ 1 ครั้ง และไม่ได้เรียกเก็บค่าบริการรับรองจากสหกรณ์ฯ สำหรับด้านการตลาดขณะนั้น สหกรณ์ฯ ได้รวบรวมซื้อผลผลิตจากเกษตรกรในโครงการจำหน่ายต่อให้กับเครือข่ายเกษตรธรรมชาติคิวเซ (Kyusei nature farming network) และเอกชนอื่นๆ

พัฒนาการระยะที่ 2 ในปีการผลิต 2547/48 สหกรณ์ฯ ได้พัฒนาระบบการผลิตด้วยการยกระดับเข้าสู่ระบบการผลิตตามแนวมาตรฐานการผลิตของประเทศ โดยได้ร่วมกับบริษัท S (นามสมมุติ) ยื่นขอรับการรับรองมาตรฐาน Organic Thailand โดยตรงกับกรมวิชาการเกษตร โดยมีผู้เชี่ยวชาญจากสถาบันพืชอินทรีย์เป็นตรวจสอบภายนอกของกรมวิชาการเกษตร โดยลงพื้นที่ตรวจสอบภายนอกปีละ 2 ครั้ง และผู้ขอรับการรับรองไม่ต้องจ่ายค่าบริการการรับรอง การดำเนินการดังกล่าวบริษัท S เป็นผู้มีลิขสิทธิ์ (licensee) ในใบรับรอง (certificate) ส่วนสหกรณ์ฯ มีฐานะเป็นผู้มีลิขสิทธิ์ย่อยหรือผู้รับช่วง (sub-licensee as supplier) เท่านั้น การดำเนินแบบ cluster ในช่วงนี้ สหกรณ์ฯ ทำหน้าที่เป็นผู้ผลิตและรวบรวมซื้อผลผลิตจากสมาชิกในราคาสูงกว่าท้องตลาดหรือราคารัฐบาลประกันเล็กน้อย เพื่อจำหน่ายให้กับบริษัท S ส่วนบริษัท S เป็นผู้ทำหน้าที่ส่งเสริม และ internal inspection ด้วยตนเอง

พัฒนาการระยะที่ 3 บริษัท S ได้แยกตัวจากสหกรณ์ฯ มาดำเนินการส่งเสริมการผลิตด้วยตนเอง แต่ยังคงความร่วมมือจากสหกรณ์ฯ ในการขอแบ่งสมาชิกและพื้นที่การผลิตบางส่วนจากสมาชิกสหกรณ์ฯ เพื่อส่งเสริมการผลิตตามมาตรฐาน Organic Thailand เช่นเดิม พร้อมทั้งพัฒนาเข้าสู่มาตรฐานจากต่างประเทศ ได้แก่ IFOAM, EEC 2092/91, SINCERT โดยจ่ายค่าบริการการรับรองมาตรฐานเพื่อขอลิขสิทธิ์ (licensee) ในใบรับรอง (certificate) จาก BioAgriCert s.l.r. ซึ่งเป็น CB จากประเทศ Italy ที่ทำ external inspector ปีละ 2 ครั้ง และในปีการผลิต 2548/49 ได้เพิ่มมาตรฐาน NOP เข้ามาด้วย

สำหรับในส่วนของสหกรณ์ฯ ในปีการผลิต 2547/48 ได้หันมาร่วมกับบริษัท A (นามสมมุติ) ส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์มาตรฐาน IFOAM, EEC 2092/91, SINCERT โดยให้ BioAgriCert s.l.r. เป็น CB ผู้ให้การรับรองมาตรฐาน การดำเนินแบบ cluster ในขณะนั้น สหกรณ์ฯ ทำหน้าที่เป็นผู้ส่งเสริมรวมทั้งเป็น internal inspector และรวบรวมผลผลิตจากสมาชิกที่ผ่านการรับรองมาตรฐานในราคาสูงกว่าท้องตลาดหรือราคารัฐบาลประกันเล็กน้อย สหกรณ์ฯ เป็นผู้มีลิขสิทธิ์ย่อยหรือผู้รับช่วง (sub-licensee as supplier) ในใบรับรอง (certificate) ของบริษัท A ซึ่งเป็นผู้จ่ายค่าบริการการรับรองมาตรฐาน อย่างไรก็ตาม สหกรณ์ฯ ได้ส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ในพื้นที่ส่วนอื่นๆ และพื้นที่เดียวกันร่วมกับบริษัทเอกชน A โดยเป็นผู้ขอรับรองมาตรฐาน Organic Thailand และเป็นผู้มีลิขสิทธิ์ (licensee) ในใบรับรอง (certificate) เอง โดยมี สวพ.4 อบ. ซึ่งเป็น CB ผู้แทนของสถาบันพืชอินทรีย์ กรมวิชาการเกษตรในระดับพื้นที่ เป็นผู้ตรวจสอบภายนอก ซึ่ง สวพ.4 อบ. ได้มีกระบวนการตรวจรับรองมาตรฐานเช่นเดียวกับที่ดำเนินการกับโครงการยุทธศาสตร์การพัฒนา จ.อุบลราชธานี โดยสหกรณ์ฯ ขอรับรองมาตรฐานในนามของกลุ่มผู้ผลิต เช่นเดิม ซึ่งต่างจากโครงการยุทธศาสตร์การพัฒนา จ.อุบลราชธานี ที่ให้สมาชิกขอการรับรองในรูปแบบปัจเจกบุคคล ซึ่งการขอรับรองมาตรฐาน Organic Thailand ดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมซื้อผลผลิตที่ผ่านการรับรองมาตรฐานในราคาสูงกว่าท้องตลาดหรือราคารัฐบาลประกันเล็กน้อย จำหน่ายต่อให้กับบริษัทเอกชนอื่น

พัฒนาการระยะที่ 4 ในปีการผลิต 2548/49 ถึงปัจจุบัน (2551) สหกรณ์ฯ เห็นว่าที่ผ่านมาตนเองเป็นผู้ประสานการผลิตในทุกขั้นตอนของระบบ และมีศักยภาพสามารถเป็นผู้มีลิขสิทธิ์ (licensee) ในใบรับรอง (certificate) ได้ด้วยตนเอง คณะกรรมการสหกรณ์ฯ จึงมีมติบริหารการผลิตด้วยด้วยตนเอง เพื่อเป็นผู้มีลิขสิทธิ์ (licensee) ในใบรับรอง (certificate) ทำให้บริษัท A หันไปร่วมมือกับเครือข่ายคนปลูกข้าวลุ่มน้ำโขงแทน ซึ่งสหกรณ์ฯ ได้ส่งเสริมการผลิตตามแนวมาตรฐาน IFOAM, EEC 2092/91, SINCERT, NOP โดยขอรับรองจาก BioAgriCert s.l.r. และได้ผนวกพื้นที่เดียวกันนี้กับพื้นที่ส่งเสริมอื่นๆ ผลิตตามแนวมาตรฐาน Organic Thailand เพื่อขอลิขสิทธิ์ (licensee) ในใบรับรอง (certificate) จากกรมวิชาการเกษตรด้วย โดยมี สว.พ.4 อบ. ซึ่งเป็น CB ผู้แทนของสถาบันพืชอินทรีย์ กรมวิชาการเกษตรในระดับพื้นที่ ได้ให้ สว.อบ. เป็นผู้ทำการตรวจสอบภายนอก โดยสหกรณ์ฯ ขอรับรองมาตรฐานในนามของกลุ่มผู้ผลิตเช่นเดิม ซึ่งการขอรับรองมาตรฐาน Organic Thailand นี้ นอกจากมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมซื้อผลผลิตที่ผ่านการรับรองมาตรฐานในราคาสูงกว่าท้องตลาดหรือราคารัฐบาลประกันเล็กน้อย จำหน่ายต่อให้กับบริษัทเอกชนอื่นแล้ว ยังเป็นกลยุทธ์ในการเตรียมพื้นที่เพื่อปรับเข้าสู่การรับรองมาตรฐานจาก BioAgriCert s.l.r. ในปีถัดไป ทั้งนี้เนื่องจากมาตรฐาน Organic Thailand มีระยะ in conversion อย่างน้อย 1 ปี น้อยกว่ามาตรฐานจากต่างประเทศที่นำมาใช้ที่กำหนดระยะ in conversion อย่างน้อย 2 ปี ซึ่งในการนี้ BioAgriCert s.l.r. ได้ยอมรับมาตรฐาน Organic Thailand แต่จัดช่วงปีที่ไม่เทียบเท่าดังกล่าวจัดอยู่ในระยะ in conversion ของมาตรฐาน IFOAM, EEC 2092/91, SINCERT, NOP ได้ หากสหกรณ์ฯ ขอรับรองมาตรฐานเหล่านี้ในระยะ in conversion จาก BioAgriCert s.l.r. ด้วยจะทำให้เสียค่าใช้จ่ายสูง

ในปีการผลิต 2549/50 ถึง ปัจจุบัน (2550/51) บริษัท S ได้เลิกการส่งเสริมการผลิตด้วยตนเอง และหันกลับมาร่วมมือกับสหกรณ์ฯ อีกครั้งเนื่องจากเห็นว่าไม่คุ้มทุนกับการดำเนินด้วยตนเอง โดยได้ให้สหกรณ์เป็นผู้ทำการส่งเสริมการผลิตและรวบรวมซื้อข้าวให้ ส่วนบริษัท S สนับสนุนจ่ายค่าบริการรับรองบางส่วนในการขอรับรองมาตรฐานมาตรฐาน IFOAM, EEC 2092/91, SINCERT, NOP จาก BioAgriCert s.l.r. โดยประมาณสัดส่วนที่บริษัทต้องช่วยจ่ายตามพื้นที่ที่ได้ประมาณการผลิตที่ต้องการ ส่วนพื้นที่ผลิตที่เหลือสหกรณ์เป็นผู้จ่ายและเป็นผู้มีลิขสิทธิ์ (licensee) ในใบรับรอง (certificate)

นอกจากนี้ ในปีการผลิต 2548/49 เป็นต้นมา สหกรณ์ฯ ได้ผลิตปุ๋ยอินทรีย์เพื่อจำหน่ายให้กับสมาชิกในโครงการ เนื่องจากสมาชิกมีปุ๋ยอินทรีย์ที่ผลิตเองไม่พอใช้ จึงได้ขอให้สหกรณ์ฯ จัดหาปุ๋ยอินทรีย์ให้ ซึ่งสหกรณ์ฯ ได้ผลิตปุ๋ยอินทรีย์ตามมาตรฐานของกรมวิชาการเกษตร แล้วจำหน่ายปุ๋ยอินทรีย์ที่ผ่านการรับรองมาตรฐานนั้นให้กับสมาชิก อย่างไรก็ตามข้างกระสอบมิได้ระบุว่าผ่านการรับรองมาตรฐานจากกรมวิชาการเกษตร แต่การผลิตดังกล่าวจำหน่ายให้กับสมาชิกเท่านั้น โดยสหกรณ์ฯ ได้ยื่นใบผ่านการรับรองมาตรฐานนั้นต่อ BioAgriCert s.l.r. ซึ่ง BioAgriCert s.l.r. ให้การรับรองปุ๋ยอินทรีย์ที่ผ่านระบบการรับรองของกรมวิชาการเกษตรว่า สามารถนำมาใช้ในการผลิตข้าวอินทรีย์มาตรฐานได้ สำหรับการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์ สหกรณ์ฯ มิได้ผลิตเอง แต่ได้รวบรวมเมล็ดพันธุ์จากแปลงที่ผ่านมาตรฐานเกษตร

อินทรีย์จาก BioAgriCert s.l.r. โดยแปลงดังกล่าวเหล่านั้นต้องผ่านกระบวนการรับรองจากศูนย์ขยายพันธุ์พืชอุบลราชธานี ภายใต้โครงการส่งเสริมการผลิตเมล็ดพันธุ์ ของ สหกรณ์การเกษตรนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน จำกัด

การดำเนินการแบบ cluster ในครั้งนี้ สหกรณ์ฯ เป็นผู้ส่งเสริมการผลิตพร้อมทั้ง internal inspection ได้รวบรวมซื้อผลผลิตที่ผ่านมาตรฐานจากสมาชิกแล้วจำหน่ายต่อไปให้กับบริษัทผู้ค้าข้าวเอกชน โดยในการนี้สหกรณ์ฯ เป็นผู้มิลิขสิทธิ์ (licensee) ในใบรับรอง (certificate) เฉพาะในส่วนกระบวนการจัดการมาตรฐานการผลิตในระดับไร่แรก จนถึงการส่งมอบให้กับบริษัทเอกชนและหรือการจัดเก็บในบางกรณี ส่วนกระบวนการต่อจากนั้นบริษัทผู้ค้าข้าวเอกชนและบริษัทผู้รับซื้อต่อเป็นผู้ขอการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ IFOAM, EEC 2092/91, SINCERT, NOP จาก BioAgriCert s.l.r. ในกระบวนการต่อไปอีก อาทิ มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของสถานที่จัดเก็บข้าวอินทรีย์ก่อนทำการสี และกระบวนการสี ตลอดจนมาตรฐานในขั้นตอนอื่นๆ จนถึงผู้บริโภคซึ่งแล้วแต่ช่องทางที่บริษัทเหล่านั้นขอการรับรอง

กระบวนการผลิตเพื่อให้เป็นไปตามมาตรฐานการผลิตนั้น เนื่องจากสหกรณ์ฯ ไม่มีเจ้าหน้าที่เพียงพอ จึงได้ให้แกนนำเกษตรกรในแต่ละเขตเป็นผู้ประสานงานระบบการผลิตในระดับพื้นที่ใกล้ชิดกับสมาชิกที่ทำการผลิต โดยแกนนำเกษตรกรดังกล่าวได้รับค่าตอบแทนจากจำนวนผลผลิตข้าวที่สามารถรวบรวมซื้อได้ตันละ 500 บาท ส่วนผู้จัดการสหกรณ์ฯ เป็นผู้ประสานการตลาด มาตรฐานการผลิต จัดการระบบเอกสาร และตรวจสอบภายในด้วยตนเอง สหกรณ์ฯ ได้รวบรวมซื้อข้าวอินทรีย์ที่ผ่านมาตรฐาน โดยจ้างเหมารถบรรทุกเอกชนเป็นผู้ขนส่งให้ เนื่องจากยังไม่มีรถบรรทุกเป็นของตัวเอง อีกทั้งยังไม่มีสถานที่จัดเก็บผลผลิตข้าวและโรงสีเป็นของตัวเอง สหกรณ์ฯ จึงต้องประสานกับโรงสีเอกชนและสหกรณ์อื่นๆ ที่มีโกดังในการจัดเก็บผลผลิตและโรงสีข้าว ซึ่งสถานที่จัดเก็บและโรงสีต้องสอดคล้องกับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ด้วย ในส่วนนี้บริษัทเอกชนที่รับซื้อผลผลิตต่อเป็นผู้จ่ายค่าบริการการรับรองมาตรฐาน และเป็นผู้มิลิขสิทธิ์ (licensee) ในใบรับรอง (certificate) ในส่วนสถานที่จัดเก็บและโรงสีดังกล่าว

ในการรวบรวมซื้อข้าวอินทรีย์ที่ผ่านมาตรฐาน สหกรณ์ฯ ได้ซื้อในราคาที่สูงกว่าราคาข้าวท้องถิ่นหรือรัฐบาลประกันเล็กน้อย และจำหน่ายต่อไปให้กับบริษัทเอกชน ทั้งการติดต่อซื้อขายด้วยตนเองและโดยผ่านนายหน้า ทั้งนี้เนื่องจากสหกรณ์ฯ ยังไม่กว้างขวางทางด้านการตลาดข้าวอินทรีย์ ซึ่งเป็นตลาดเฉพาะ (niche market) โดยในปีการผลิต 2548/49 ผลผลิตกว่า 80% ขายโดยผ่านนายหน้า (broker) ส่วนในปี 2549/50 เป็นต้นมา สหกรณ์ฯ ได้ติดต่อซื้อขายกับบริษัทผู้ค้าข้าวโดยตรง ซึ่งมีผู้รับซื้อต่อจำนวน 4 บริษัท โดยส่วนใหญ่ส่งออกไปยังประเทศในแถบยุโรปและสหรัฐอเมริกา อย่างไรก็ตามในบางปีผลผลิตข้าวอินทรีย์ของสหกรณ์ฯ ไม่สามารถจำหน่ายได้หมด เนื่องจากบริษัทเอกชนมีความต้องการในปริมาณจำกัด โดยในปีการผลิต 2549/50 สหกรณ์ฯ ได้ขอความร่วมมือกับสมาคมเกษตรกรก้าวหน้า ให้ช่วยประสานงานด้านการตลาดในประเทศยุโรป โดยตลาดที่ติดต่อให้การยอมรับมาตรฐาน IFOAM, EEC 2092/91, SINCERT, NOP ที่ BioAgriCert s.l.r. เป็น CB แต่ก็ยังไม่สามารถส่งไปจำหน่ายได้ เนื่องจากผู้รับซื้อต่างประเทศต้องข้าวอินทรีย์ที่ผ่านการรับรองมาตรฐาน Fairtrade Labelling Organizations International

(FLO) Certificate ด้วย ทำให้สหกรณ์ฯ ต้องจำหน่ายข้าวอินทรีย์ที่มีอยู่ในราคาทั่วไปต่างๆ ที่ซื้อสูงกว่าราคาท้องตลาด นอกจากนี้สหกรณ์ฯ ยังมีข้อจำกัดเรื่องเงินทุนในการรวบรวมซื้อข้าวจากเกษตรกรด้วย

ในปีการผลิต 2548/49 สหกรณ์ฯ มีผู้เข้าร่วมการผลิตตามแนวมาตรฐาน Organic Thailand ทั้งหมด 300 ราย ผ่านการรับรองมาตรฐาน 225 ราย คิดเป็นร้อยละ 75.0 ส่วนการผลิตตามมาตรฐานต่างประเทศซึ่งรับรองโดย BioAgriCert s.l.r. มีผู้เข้าร่วมการผลิตทั้งหมด 329 ราย ผ่านการรับรองมาตรฐาน 201 ราย คิดเป็นร้อยละ 61.1

- เครือข่ายคนปลูกข้าวลุ่มน้ำโขง

พัฒนาการระยะที่ 1 เครือข่ายฯ ได้นำระบบการผลิตซึ่งใช้มาตรฐานของกลุ่มหรือเครือข่ายยกระดับเข้าสู่ระบบมาตรฐานการผลิตที่มีองค์บุคคลที่สามในฐานะเป็นตัวแทนผู้บริโภคเข้ามาเป็น CB ผู้ให้การรับรองมาตรฐาน โดยในปีการผลิต 2546/47-2547/48 ได้ร่วมกับบริษัท T (นามสมมุติ) ในการผลิตข้าวอินทรีย์มาตรฐาน โดยได้ยื่นขอรับการรับรองมาตรฐาน Organic Thailand โดยตรงกับกรมวิชาการเกษตร โดยมีผู้เชี่ยวชาญจากสถาบันพืชอินทรีย์เป็นผู้ตรวจสอบภายนอกของกรมวิชาการเกษตร ลงพื้นที่ external inspection ปีละ 2 ครั้ง ซึ่งผู้ขอการรับรองไม่ต้องจ่ายค่าบริการ การดำเนินการดังกล่าวบริษัท T เป็นผู้มิลิซิติร์ (licensee) ในใบรับรอง (certificate) ส่วนเครือข่ายฯ มีฐานะเป็นผู้มิลิซิติร์ย่อยหรือผู้รับช่วง (sub-licensee as supplier) เท่านั้น โดยการดำเนินแบบ cluster ในช่วงดังกล่าวนี้ เครือข่ายฯ เป็นผู้ทำหน้าที่ผลิตและรวบรวมซื้อผลผลิตจากสมาชิก ในราคาสูงกว่าท้องตลาดหรือราคารัฐบาลประกันเล็กน้อย เพื่อทำการแปรรูปเป็นข้าวสารจำหน่ายให้กับบริษัท T ซึ่งมีตลาดเฉพาะในประเทศเท่านั้น

พัฒนาการระยะที่ 2 หลังจากที่สหกรณ์การเกษตรไร่สารเคมี จำกัด ยุติความร่วมมือผลิตข้าวอินทรีย์กับบริษัท A ทำให้ในปีการผลิต 2548/49 บริษัท A ได้หันมาร่วมมือและสนับสนุนให้เครือข่ายฯ ยกระดับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สู่มาตรฐานต่างประเทศ IFOAM, EEC 2092/91, SINCERT, NOP โดยขอรับรองมาตรฐานจาก BioAgriCert s.l.r. ซึ่งบริษัท A เป็นผู้จ่ายค่าบริการการรับรองมาตรฐาน และมีลิซิติร์ (licensee) ในใบรับรอง (certificate) ส่วนเครือข่ายฯ ทำหน้าที่ส่งเสริมและรวบรวมซื้อผลผลิตและเป็นผู้มิลิซิติร์ย่อยหรือผู้รับช่วง (sub-licensee as supplier) ในใบรับรอง (certificate)

การดำเนินการแบบ cluster ในช่วงดังกล่าวนี้ เครือข่ายฯ เป็นผู้ทำหน้าที่ผลิตและรวบรวมซื้อผลผลิตจากสมาชิกในราคาสูงกว่าท้องตลาดหรือราคารัฐบาลประกันเล็กน้อย เพื่อจำหน่ายให้กับบริษัท A ส่วนบริษัท A เป็นผู้ทำหน้าที่ส่งเสริมและ internal inspection ด้วยตนเอง อย่างไรก็ตาม เครือข่ายฯ ยังคงผลิตข้าวอินทรีย์ตามแนวมาตรฐาน Organic Thailand โดยนำพื้นที่ที่ดำเนินการตามแนวมาตรฐานจากต่างประเทศและพื้นที่อื่นๆ ไปขอลิซิติร์ (licensee) ในใบรับรอง (certificate) เอง จากกรมวิชาการเกษตรด้วย โดยมี สวพ.4 อบ. ซึ่งเป็น CB ผู้แทนของสถาบันพืชอินทรีย์ กรมวิชาการเกษตรในระดับพื้นที่ เป็นผู้ทำการตรวจสอบภายนอก แต่ยังคงจำหน่ายข้าวสารอินทรีย์ให้กับบริษัท T เช่นเดิม

พัฒนาการระยะที่ 3 ในปีการผลิต 2550/51 เครือข่ายได้ดำเนินการขอเป็นผู้มีลิขสิทธิ์ (licensee) ในใบรับรอง (certificate) ด้วยตนเอง โดยรับรองมาตรฐาน IFOAM, EEC 2092/91, SINCERT, NOP โดยขอรับรองมาตรฐานจาก BioAgriCert s.l.r. และยังคงผลิตข้าวอินทรีย์ตามแนวมาตรฐาน Organic Thailand โดยมี สวพ.4 อบ. เป็น CB ผู้แทนของสถาบันพืชอินทรีย์ กรมวิชาการเกษตรในระดับพื้นที่ ได้ให้ สว.อบ. เป็นผู้ทำการตรวจสอบภายนอก โดยเครือข่ายฯ นำพื้นที่ที่ดำเนินการตามแนวมาตรฐานจากต่างประเทศและพื้นที่อื่นๆ ขอลิขสิทธิ์ (licensee) ในใบรับรอง (certificate) เองเช่นเดิม การดำเนินการแบบ cluster ในช่วงดังกล่าวนี้เครือข่ายฯ เป็นผู้ทำหน้าที่ส่งเสริมการผลิต ตลอดจน internal inspector รวมทั้งรวบรวมซื้อผลผลิตจากสมาชิกในราคาสูงกว่าท้องตลาดหรือราคารัฐบาลประกันเล็กน้อย และแปรรูปเป็นข้าวสารเพื่อจำหน่ายให้กับบริษัท A บริษัท T และอื่นๆ

การดำเนินการในปีการผลิต 2548/49 มีผู้เข้าร่วมโครงการกว่า 200 ราย แต่มีผู้ผ่านการรับรองมาตรฐาน Organic Thailand เพียง 41 ราย คิดเป็นร้อยละ 20.5 ส่วนการผลิตตามแนวมาตรฐานจากต่างประเทศที่รับรองโดย BioAgriCert s.l.r. มีผู้เข้าร่วมโครงการกว่า 200 รายเช่นกัน แต่มีผู้ผ่านการรับรองมาตรฐาน 39 ราย คิดเป็นร้อยละ 19.5

4. กระบวนการจัดการมาตรฐานในทุกขั้นตอนการผลิตแบบครบวงจร โดยใช้มาตรฐานของต่างประเทศ เป็นการจัดการในทุกขั้นตอนของกระบวนการผลิตโดยใช้มาตรฐานการผลิตของต่างประเทศ และเป็นกระบวนการจัดการผลิตเป็นแบบครบวงจร (completed cycle) องค์กรที่ดำเนินการกระบวนการตามรูปแบบนี้ได้แก่ สมาคมเกษตรกรก้าวหน้า โดยการผลิตข้าวขององค์กรมีวัตถุประสงค์เพื่อการส่งออก

- **พัฒนาการระยะที่ 1** ปีการผลิต 2541/42-2544/45 สมาคมฯ ได้ส่งเสริมการผลิตข้าวปลอดภัยตามแนวมาตรฐาน SQF, HACCP and CODEX โดย SGS International เป็น CB ผู้ให้การรับรอง certificate พร้อมกันนี้สมาคมฯ ได้เริ่มส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์นำร่องด้วย โดยได้ให้สมาชิกที่มีความพร้อมและสนใจทดลองผลิตคนละ 5 ไร่ก่อน แต่ขณะนั้นยังไม่ได้นำมาตรฐานเกษตรอินทรีย์เข้ามาดำเนินการ และมีการรวบรวมซื้อผลผลิตข้าวจากสมาชิกที่เข้าร่วมโครงการ

- **พัฒนาการระยะที่ 2** ในปีการผลิต 2545/46 สมาคมฯ ได้เริ่มส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ตามแนวมาตรฐาน Bio-Suisse และ EEC No.2092/91 โดยขอรับบริการจาก IMO เป็น CB จาก Switzerland เป็นผู้ตรวจสอบภายนอก ซึ่งลงพื้นที่ตรวจรับรองมาตรฐานปีละ 1 ครั้ง พร้อมกันนี้ได้นำมาตรฐาน Fairtrade Labelling Organizations International (FLO) Certificate เข้ามาผนวกในการรับรองระบบการผลิตด้วย โดย Max Havelaar จาก Germany เป็น CB ผู้ให้การรับรอง ลงพื้นที่ตรวจรับรองปีละ 1-2 ครั้ง เนื่องจากตลาดข้าวอินทรีย์ในยุโรปเป็นแบบ fair trade ผู้รับซื้อจึงต้องการข้าวอินทรีย์ที่ผลิตตามแนวทางมาตรฐานดังกล่าว อย่างไรก็ตามกลุ่มเกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการจะได้รับเงิน premium ซึ่งเป็นส่วนต่างจากการซื้อขายข้าวอินทรีย์ภายใต้ fair trade กลับคืนสู่กลุ่ม ซึ่งกลุ่มนำมาใช้ในกิจการของกลุ่ม เช่น จ่าย

ค่าบริการการรับรองมาตรฐานให้กับ IMO และ Max Havelaar ใช้จ่ายในการจัดฝึกอบรม ค่าเอกสารและวัสดุสำนักงานที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนให้กับสมาชิกในกลุ่มได้กู้ยืมไปใช้ในการผลิตข้าวอินทรีย์และซื้อโคกระบือเพื่อเอามูลไปผลิตเป็นปุ๋ยอินทรีย์ในการทำนาข้าวอินทรีย์ สำหรับเมล็ดพันธุ์ข้าวที่นำมาปลูกในระบบเกษตรอินทรีย์อินทรีย์มาตรฐานนั้น สมาคมได้ให้สมาชิกเปลี่ยนทุกปีโดยให้กู้ยืมก่อน ซึ่งเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์ผลิตโดยสมาชิกของกลุ่มที่มีศูนย์ขยายพันธุ์พืช จ.อุบลราชธานี เป็นผู้ให้การรับรองมาตรฐานเมล็ดพันธุ์ที่ผลิต

- **พัฒนาการระยะที่ 3** ในปีการผลิต 2550/51 สมาคมได้รับการรับรองมาตรฐาน NOP อีกมาตรฐาน โดย IMO เป็น CB ให้การรับรองเช่นเดิม นอกจากนี้ยังได้นำมาตรฐาน JAS มาผนวกเข้ากับมาตรฐานเดิมที่มีอยู่ ซึ่งคาดว่าจะได้รับการรับรองมาตรฐานจาก IMO ในปีการผลิตนี้ สำหรับมาตรฐานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดการการผลิตข้าวอินทรีย์ ในปีการผลิต 2548/49 ได้ยกระดับมาตรฐาน SQF, HACCP, CODEX เดิมที่มีอยู่เป็นมาตรฐาน ISO 9000 ซึ่งเป็นมาตรฐานการบริหารคุณภาพของระบบการผลิต (quality management system) และในปีการผลิต 2549/50 ได้ปรับเป็นมาตรฐาน ISO 22000 ซึ่งเป็นมาตรฐานว่าด้วยระบบการจัดการความปลอดภัยทางอาหาร (food safety management system) และในปีการผลิตดังกล่าวนี้สมาคมฯ และโรงสีข้าวได้รับรับรอง Certificate จาก Intertex ซึ่งมาตรฐาน ISO 22000 นี้ครอบคลุมถึงมาตรฐาน GMP, SQF, HACCP, CODEX ด้วย ในการส่งออกข้าวอินทรีย์ไปยังต่างประเทศ ข้าวต้องผ่านการตรวจมาตรฐานสินค้าเหมือนกับข้าวทั่วไป เช่น สิ่งเจือปน สีของเมล็ด ความเต็มเมล็ด ความตรงตามพันธุ์ของข้าว เป็นต้น ซึ่งสมาคมฯ ได้เลือกหน่วยงานที่เชื่อถือได้เข้ามาตรวจสอบดังกล่าว เช่น SGS International หรือ Intertex เป็นต้น ในปีการผลิต 2548/49 ใน จ.อุบลราชธานี มีผู้เข้าร่วมการผลิตทั้งหมด 310 ราย ผ่านการรับรองมาตรฐาน 201 ราย คิดเป็นร้อยละ 85.2%

ปัจจัยที่เป็นข้อจำกัดต่อกระบวนการจัดการมาตรฐานการผลิตข้าวอินทรีย์

จากการศึกษา ระหว่างปีการผลิต 2546/47-2550/51 พบข้อจำกัดที่สำคัญของกระบวนการจัดการมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่มีอิทธิพลให้ผลิตข้าวอินทรีย์ได้น้อย ดังนี้

1) มาตรฐานกลุ่มหรือเครือข่าย มาตรฐานของภาครัฐ และมาตรฐานจากต่างประเทศ มีความแตกต่างกันในรายละเอียดของข้อกำหนด จึงทำให้กระบวนการจัดการมาตรฐานในระบบการผลิตมีความแตกต่างกันในทางปฏิบัติ มาตรฐานที่รับรองโดย CB จากต่างประเทศ มีระบบเอกสารที่รายละเอียดและสลับซับซ้อนกว่ามาตรฐาน Organic Thailand ที่กรมวิชาการเกษตรเป็น CB ส่วนระบบเอกสารของมาตรฐานที่กลุ่มหรือเครือข่ายกำหนดขึ้นเอง มีรายละเอียดและสลับซับซ้อนน้อยที่สุด ซึ่งระบบเอกสารที่มีรายละเอียดและสลับซับซ้อนมากมีผลต่อการจดบันทึกฟาร์มของเกษตรกร ที่ปัจจุบันอาจยังไม่สอดคล้องกับวิถีของชาวนา ดังนั้น ในการส่งเสริมต้องอธิบายให้เกษตรกรเข้าใจอย่างละเอียด ซึ่งในส่วนนี้อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้โครงการส่งเสริมโดยภาครัฐหรือ อบจ. ผ่านมาตรฐานการผลิตจำนวนน้อย เพราะในการอบรมเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ ไม่ได้อธิบายความชัดเจนในประเด็นการจดบันทึกฟาร์มดังกล่าวนี้นัก

และไม่ได้สำรวจแปลงนาของผู้เข้าร่วมโครงการก่อนว่าพื้นที่ผลิต มีความสอดคล้องตามแนวทางที่ มาตรฐานกำหนดหรือไม่

2) บริษัทผู้ค้าข้าวอินทรีย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริษัทผู้นำเข้าจากต่างประเทศ ส่วนใหญ่เป็นผู้ ระบุมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของผลผลิตที่ต้องการซื้อ อีกทั้งกำหนดมาตรฐานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง อาทิ มาตรฐาน FLO Certificate เพื่อผนวกเข้ากับการผลิตข้าวอินทรีย์ ซึ่งเป็นข้อกำหนดขององค์กรส่งเสริมใน พื้นที่ โดยเฉพาะองค์กรที่มาจากกรรวมกลุ่มของเกษตรกรเอง ซึ่งมีความกว้างขวางด้านการต่างประเทศ น้อย และไม่สามารถสื่อสารภาษาอังกฤษได้ดี

3) ค่าใช้จ่ายในการตรวจสอบภายในขององค์กรส่งเสริมและค่าบริการรับรองมาตรฐาน จาก CB มีผลต่อการดำเนินการขององค์กรส่งเสริมการ กล่าวคือ การส่งเสริมการผลิตโดยใช้มาตรฐานจาก ต่างประเทศต้องเสียค่าใช้จ่ายในการขอการรับรองมาตรฐานสูง อีกทั้งต้องใช้งบประมาณมากพอในการ ตรวจสอบภายในและการรวบรวมซื้อ ซึ่งต้องมีกระบวนการเข้ามาเกี่ยวข้องกับทุกขั้นตอนของ กระบวนการผลิต อันมีผลต่อความคุ้มทุนทำให้บริษัทผู้ส่งออกซึ่งอยู่นอกพื้นที่ยุติการส่งเสริมด้วยตนเอง

4) องค์กรส่งเสริมในพื้นที่ มีประสบการณ์สั่งสมจากเคยเป็นผู้มีลิขสิทธิ์ย่อย (sub-licensee) ใน ใบรับรอง (certificate) ในฐานะผู้รับจ้างช่วง (supplier) ของบริษัทส่งออกมาแล้ว มักแยกตัวออกมาเพื่อ เป็นผู้มีลิขสิทธิ์ (licensee) ในใบรับรอง (certificate) ด้วยตนเอง อย่างไรก็ตามความพร้อมด้านการเงินและ บุคลากร มีผลต่อการทำงานในการจัดการกระบวนการผลิตให้เป็นไปตามแนวมาตรฐาน กล่าวคือ ต้องใช้ เจ้าหน้าที่จำนวนมากพอในการทำงานใกล้ชิดกับเกษตรกรเพื่อตรวจสอบภายใน จัดทำระบบเอกสารเพื่อ เสนอต่อ CB ซึ่งเป็นผู้ตรวจสอบภายนอกและให้การรับรองมาตรฐาน

5) การมีนโยบายรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกร มีผลต่อการผลิตข้าวให้ได้ตามแนวมาตรฐาน เกษตรอินทรีย์

6) การส่งเสริมการผลิตที่มีเจ้าหน้าที่ตรวจสอบภายในทำงานใกล้ชิดกับเกษตรกร มีผลต่อการ ผลิตข้าวให้ได้ตามแนวมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่องค์กรส่งเสริมพึงประสงค์

สรุปและข้อเสนอแนะ

กระบวนการจัดการมาตรฐานในการผลิตข้าวอินทรีย์แต่ละประเภท มีวัตถุประสงค์ของการ ส่งเสริมการผลิตที่แตกต่างกัน ทั้งการส่งเสริมโดยไม่มีด้านการตลาด ซึ่งจะจัดการมาตรฐานเฉพาะการผลิต ในไร่นาเท่านั้น และมีการส่งเสริมด้านระบบการตลาดด้วย จะมีกระบวนการจัดการมาตรฐานควบคู่กันไป ด้วย ตั้งแต่การรวบรวมซื้อ การบรรจุกระสอบ การสี และอื่นๆ นโยบายด้านการตลาดที่รวบรวมซื้อผลผลิต จากเกษตรกรในราคาสูงกว่าข้าวทั่วไป ความกว้างขวางด้านการตลาดขององค์กรส่งเสริม ความพร้อมด้าน งบประมาณในการดำเนินงาน และการส่งเสริมการผลิตที่ทำงานใกล้ชิดกับเกษตรกรที่ร่วมโครงการ มี อิทธิพลที่ส่งผลให้เกษตรกรทำการผลิตให้ได้ตามมาตรฐาน

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ นักส่งเสริม/นักวิชาการผู้ตรวจสอบมาตรฐานรับรองระบบการผลิต และผู้เกี่ยวข้องที่ให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ในการศึกษานี้ ขอขอบคุณมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ตลอดจนกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่สนับสนุนงบประมาณบางส่วนในการศึกษานี้

บรรณานุกรม

- สุจินต์ สิมารักษ์ และ สุเกสินี สุภธีระ. 2530. การประเมินสภาพระบบเกษตรแบบเร่งด่วน. ขอนแก่น: โครงการวิจัยระบบการทำฟาร์มมหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุภางค์ จันทวานิช. 2548. การวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Grandstaff, Terry B. and Donaid A. Messerschmidt. 1995. A Manager's Guide to the Use of Rapid Rural Appraisal. Bangkok: FARM Programme, FAO/UNDP, Bangkok, Thailand; and Rural Systems Analysis Program, Suranaree University of Technology, Nakhon Ratchasima, Thailand.
- Grandstaff, Terry B. 1985. Report Rapid Rural Appraisal. Proceedings of the 1985 International Conference on the Rapid Rural Appraisal. Rural Systems Research and Farming Systems Research Projects. Faculty of Agriculture, Khon Kaen University. February 5, 1985.
- Simaraks, S. 2002. Sub-topic. Training Materials for Workshop on the Rapid Rural Appraisal. October 23-26, 2002 Farming Systems Research Group. Khon Kaen University, Thailand.

